

Eski Uygurca İşaret Zamirlerinde Sözcükselleşme ve Yineleme Eğilimleri¹

Arzu ARICAN**

Öz: Eski Uygurca gerek dil özellikleri gerek söz varlığı bakımından tarihi Türk dili alanında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde zamirlerin kullanımı da dikkat çekmektedir. Zamirlerin asıl işlevi, cümlede kendilerinden önce ya da sonra gelen şahısları ve varlıkları soru, belirsizlik, işaret gibi çeşitli yönlerden temsil etmektir. Ancak Eski Uygurcada zamirlerin çeşitli ekler, edatlar ve enklitiklerle kullanılması sonucu sözcük ve sözcük öbekleri oluşmasına yol açmıştır. Bu sözcük öbeklerinden biri de zamir köklerinden türeyen sözcüklerin tekrar edilmesiyle meydana gelen yinelemelerdir. Eski Uygurcada işaret zamirlerinden oluşan sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla meydana gelen yinelemelerden bazıları, anlatımı pekiştirmenin yanı sıra asıl anlamlarından ayrı sözcüksel anlam kazanmıştır. Bu çalışmada Eski Uygurca “ol” ve “bu” işaret zamirlerinden oluşan yinelemeler sözcükselleşme bağlamında ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada öncelikle ikileme ve yineleme kavramları hakkında bilgi verilmiş, ardından sözcükselleşme kuramına ilişkin görüşlere yer verilmiştir. İnceleme bölümünde Eski Uygurca Dönemi’ne ait metinlerden seçilen örnek cümlelerden hareketle işaret zamirlerinden oluşan yinelemeler, yapıları ve anlamları bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Zamir, Yineleme, Sözcükselleşme.

Tendencies of Lexicalization and Repetition in Old Uyghur Demonstrative Pronouns

Abstract: Old Uyghur occupies an important place in the field of historical Turkic, both in terms of linguistic features and vocabulary. The use of pronouns is also remarkable in this period. The main function of pronouns is to represent the persons and entities preceding or following them in the sentence under various aspects such as question, uncertainty and sign. However, in Old Uyghur, the use of pronouns with various affixes, prepositions, and enclitics led to the formation of words and phrases. One of these phrases is reduplication, which is formed by repeating words derived from pronoun roots. In Old Uyghur, some of the reduplications, which are formed by stringing together words consisting of demonstrative pronouns, have acquired a lexical meaning different from their original meaning in addition to strengthening the expression. In this study, Old Uyghur reduplications consisting of the demonstrative pronouns “ol” and “bu” are examined in the context of lexicalization. The study first provides information on the concepts of reduplication and reduplication, and then presents views on lexicalization theory. In the analysis part, iterations consisting of demonstrative pronouns are examined for their structures and meanings based on sample sentences selected from texts of the ancient Uyghur period.

Keywords: Old Uyghur, Pronoun, Reduplication, Lexicalization.

Giriş

Dil kullanıcıları, kendilerini daha iyi ifade edebilmek için konuştukları dilin fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik olanaklarından yararlanarak çeşitli stratejilere

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Ferruh AĞCA danışmanlığında hazırlanan “Eski Uygurcada Zamirlerin Yapısal ve İşlevsel Bir İncelemesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. E-posta: arican_arzu@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-6144-6298.

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 31-03-2023

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 28-04-2023

Araştırma Makalesi / Research Article

başvurmaktadır. Kimi araştırmacılara göre aynı kimi araştırmacılara göre ise birbirinden farklı değerlendirilen ve anlatımı pekiştirmek, anlatıma ahenk katmak, kalıcılığı sağlamak gibi çeşitli işlevlere sahip ikilemeler ve yinelemeler de dil kullanıcılarının tercih ettiği stratejiler arasındadır. Gramer kitaplarında sözcük öbekleri başlığı altında ele alınan ikilemeler, anlamı güçlendirmenin yanı sıra dilin inceliklerini gösteren en önemli dil unsurlarından biridir. Türk dilinde yaygın bir kullanıma sahip olan ikilemeler, oluşum biçimleri ve anlamları bakımından birçok çalışmaya konu olmuş, ikilemeler üzerine çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Mehmet Ali Ağakay (1954) *Türkçede Kelime Koşmaları* başlıklı çalışmada Türkiye Türkçesinde kullanılan ikilemeleri dizilişlerine ve anlamlarına göre incelemiştir. Vecihe Hatiboğlu (1981) *Türk Dilinde İkileme* adlı eserinde ikilemelerin özelliklerinden söz etmiş; ikilemeleri yapılarına, türlerine, cümledeki görevlerine ve anlamlarına göre incelemiştir. Eski Uygurcada ikilemelerin hem çeşitlilik göstermesi hem de yaygın bir kullanıma sahip olması araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu alanda çok sayıda dikkate değer çalışma yapılmıştır. Saadet Çağatay (1978) *Uygurca Hendiadyoinler* adlı çalışmasıyla bu konuda öncü isimlerden biri olmuştur. Serkan Şen (2002) *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlıklı yüksek lisans tezinde, ikilemeleri anlamlarına, kuruluşlarına ve kökenlerine göre izah etmiş ve Eski Uygurcadaki ikilemeleri metinlerden örnekler vererek göstermiştir. Meltem Can (2010) *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlıklı yüksek lisans tezinde ikilemeleri yapıları, kökenleri, sözcük türleri ve anlamlarına göre sınıflandırmıştır. Emrah Bozok (2012) *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler* başlıklı yüksek lisans tezinde ikileme kavramı ve istikaklı köklerden oluşan ikileme örneklerine yer vermiştir. Hüseyin Yıldız (2013) *Eski Uygurca Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar*'da eserin farklı yayımlarından faydalanarak metinde yer alan ikilemeleri incelemiştir. Ağca (2015) *Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler* başlıklı çalışmasında, aynı kökten oluşan ve tek bir kavramı karşılayan *bilge bilig* “bilgi” *kü- kuzet-* “korumak” gibi ikilemeleri yapılarına göre kategorize ederek farklı bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Mehmet Ölmez (2017) *Eski Uygurca İkilemeler Üzerine* başlıklı çalışmasında Eski Uygurcada yer alan ikilemelere ve bu ikilemelerin anlamlarına yer vermiştir. Ahmet Karaman (2021) *Eski Türkçede (VII.-XII. Yüzyıl) İkilemeler* adlı doktora tezinde ikilemeleri, anlamlarına göre sınıflandırmış ve ikileme örneklerine yer vermiştir. Keskin (2021, s. 151-175) *Eski Uygurca İkilemelere Katkılar* başlıklı çalışmasında hukuk belgelerinde yer alan ikilemeleri değerlendirmiştir. Keskin'in çalışması diğer çalışmalara konu olan ikilemelerin yanı sıra *kalançı alımcı* “vergi tahsildarı”, *berim alım* “vergi” gibi hukukî terim olarak kullanılan ikilemeleri içermesi bakımından önemlidir. Hakan Güler (2022) *Eski Uygur Türkçesinde Morfem Opozisyonuyla Oluşturulmuş İkilemeler*

başlıklı çalışmasında +İlg ve +sİz ekleriyle oluşturulmuş *boşgutlug boşgutsuz* “eğitimli eğitimsiz”, *erklig erksiz* “güçlü güçsüz” vb. ikilemeleri morfolojik ve semantik açıdan incelemiştir.

İkilemelerle benzer özellikler taşıyan ancak kuruluş biçimleri bakımından ikilemelerden farklı özellikler sergileyen ve genellikle ikileme türü altında ele alınan bir sözcük grubu da yinelemelerdir. Yineleme, bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan yeni ek ve sözcük birimler oluşturma sürecidir (İmer vd. 2011, s. 154; Uzun 2006, s. 43-44). Yinelemelerin anlatımı pekiştirmek, anlatıma ahenk katmak işlevlerinin yanı sıra sözcük birim oluşturabilmektedir. Yineleme terimi için Ağakay (1953) *yalın ikizleme*, Ergin (2009) *aynen tekrarlar*, Özkan (2010) *ikili tekrar*, Hirik (2018) *tekrarlı yapı* ifadesini kullanırken Hatiboğlu (1981), Erdem (2005), Can (2010) gibi araştırmacılar *yineleme* terimini tercih etmişlerdir. Yinelemeler hem ikilemeler başlığı altında hem de ayrı çalışmalarda farklı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Mehmet Dursun Erdem (2005) *Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine* başlıklı çalışmasında ikileme ve yineleme kavramlarını izah ederek metinlerden tespit ettiği örneklere yer vermiştir. Erdem (2005, s. 191-192) ikileme ve yinelemenin ahenk, akıcılık gibi benzer işlevlerde kullanılmakla beraber ikilemelerin oluşması için uzun bir zaman gerektiğini, kültür ve din değişimleri gibi hususlara ihtiyaç olduğunu ancak yineleme için bu şartların gerekmediğini belirterek iki unsuru birbirinden ayrı değerlendirmiştir. Can (2010) *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlıklı yüksek lisans tezinde yinelemeleri ayrı bir başlık altında incelemiştir. Ağca (2017, s. 92), yinelemeyi sözcük türetim yollarından biri olarak değerlendirmiş ve Türk dilinde yineleme vasıtasıyla farklı semantik değerlere sahip sözcükler oluştuğunu ve bu sözcüklerin bazılarının gramatikal bir işaretleyici olarak işlev gördüğünü belirtmiştir. Hirik (2018, s. 37-66) yinelemeleri tekrarlı yapılar içerisinde değerlendirmiş ve fonetik tekrarlı yapılar, morfolojik tekrarlı yapılar, leksik tekrarlı yapılar, sentaktik tekrarlı yapılar olmak üzere dört ana başlıkta incelemiştir.

2. Sözcükselleşme

Sözlükselleşme, sözlükleşme sözcükleşme, kelimeleşme, leksikalleşme, sözcük birimselleşme gibi çeşitli terimlerle karşılanan sözcükselleşme son yıllarda alan araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ancak hem terim birliği sağlanamamış hem de konunun kapsamı net bir şekilde ifade edilememiştir. Uzun (2006, s. 89), sözlükselleşmeyi (lexicalisation) yeni bir sözcüğün dilde belirli bir sözlüksel içerikle, belirli bir çapta yaygınlaşması, tutunması olarak tanımlar ve sözlükselleşmiş sözcüklerin artık o dilin söz varlığına ait olduğunu belirtmiştir. Akalın'a göre (2014, s. 22) bağlı bir biçim birimin asıl

biçimbirimle ilişkisinin silinip donuklaşarak işlevini çoklukla da söz öbekleri ve cümlelerin kalıplaşarak nedenliliklerini yitirmeleri, tek bir söz gibi bir bütün hâline gelmeleri, söz dizimi birimlerinin sözlükselleşmesidir. Hirik (2017, s. 216) bir tür kelime ortaya çıkarma mekanizması olarak değerlendirdiği sözcükselleşmeyi, “bağımsız bir sözlük birimin dil içi süreçler sonrası ses, biçim, sözdizimi ve anlamsal bağlantılar ile kelime boyutunda sözlüklerde madde başı olabilecek nitelikte sözvarlığı unsurunun ortaya çıktığı süreç” olarak tanımlamıştır. Sarı’ya göre sözlükselleşme, “dildeki sözcük oluşumu, daha genel olarak da kavram karşılama sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir ve bu sayede yeni bir sözlüksel birimin ortaya çıkışını, ayrıca ses bilgisel, biçim bilgisel, anlamsal ve söz dizimsel etkenlerle beraber kullanıma bağlı olarak zaman içerisinde uğradığı anlam ve yapı değişikliklerini kendisine inceleme konusu yapan ve söz varlığındaki düzensizlikleri açıklamaya çalışan ilkeler bütünü’nün/kuramın adı olur.” (2015, s. 87-88).

Yukarıda yer alan tanımlardan hareketle sözcükselleşme/sözlükselleşme süreci fonetik, morfolojik, semantik, sentaktik düzeylerde gerçekleşebilmektedir. Sözcükselleşme vasıtasıyla dilin söz varlığı zenginleşmektedir. Yinelemelerin de çeşitli süreçlerden geçerek dilin söz varlığına katkı sağladığı görülmüştür.

3. Eski Uygurca İşaret Zamirlerinde Sözcükselleşme ve Yineleme

Eski Uygurca gerek morfolojik özellikleri gerek söz varlığı açısından tarihî Türk dili alanında önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde farklı toplumlarla etkileşim kurulması, farklı inanç sistemlerinin benimsenmesi ve Eski Uygurcanın uzun bir zamanı kapsamasından dolayı söz varlığında değişiklik söz konusu olmuştur. Bu değişiklik zamir türünden sözcüklerin kullanımına da yansımıştır. Zamirlerin, çeşitli eklerle, edatlarla ve enklitiklerle kullanılması sonucu yeni sözcükler ve sözcük öbekleri ortaya çıkmıştır. Bu sözcük öbekleri arasında zamirlerden oluşan sözcüklerin tekrar edilmesiyle oluşan yinelemeler de bulunmaktadır. Zamirler ve zamir köklerinden oluşan yinelemeler bazen ifadeyi pekiştirmek bazen de bir kavramı karşılamak için kullanılmıştır. Eski Uygurcada *kim kim*, *neçe neçe*, *kayu kayu* gibi soru zamirlerinden oluşan yinelemelerin yanı sıra *ança ança*, *antag antag*, *munça munça* gibi işaret zamirlerinden oluşan yinelemelerin kullanım sıklığı ve çeşitliliği dikkat çekicidir.

Eski Uygurcada yakındaki bir varlığı işaret etmek için *bu*; uzaktaki bir varlığı işaret etmek için *ol* olmak üzere iki işaret zamiri kullanılmıştır. Eski Uygurcada işaret zamirlerinin asıl işlevleri varlıkların yerine kullanılarak onları işaret yoluyla temsil etmektir. Ancak işaret zamirlerinin, asıl işlevlerinin yanı sıra hâl ekleri (*ança*, *anta*, *munça* vb.), yapım ekleri (*ançulayu*, *ançakıya*, *munçulayu*) ve edatlarla (*antag*, *muntag*) kalıplaşması sonucu yeni sözcükler ya da öbek

yapılar ortaya çıkmıştır (Arıcan 2013). Bu sözcük öbeklerinden biri de işaret zamirleriyle oluşturulan yinelemelerdir. İşaret zamirlerinden oluşan yinelemeler anlamı pekiştirmek, çeviri metinlere uygun karşılıkları bulmak amacıyla kullanılmıştır.

3.1. Aynı Zamir Kökünden Oluşan Yinelemeler

Aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle oluşan yineleme formlarından bazıları anlatımı pekiştirme, anlatıma ahenk katma işlevlerini yerine getirirken bazıları sözcükselleşerek farklı bir semantik değer kazanmıştır. Bu tür yinelemeler cümlede buldukları yere göre sıfat ve zarf işlevinde kullanılmıştır.

ança ança

ol işaret zamiri ve eşitlik hâl ekinin kalıplaşmasıyla oluşan *ança* (<*an+ça) “öyle, böyle, o kadar” (Wilkens, 2021, s. 48) anlamlarında Köktürkçe Dönemi’nden itibaren hem sözcükselleşme hem de gramerleşme süreçlerinden geçerek zarf ve sıfat işlevinde kullanılmıştır. Tek başına kullanıldığında “biraz, böyle, bu şekilde, öyle” anlamlarına gelen *ança* sözcüğünün tekrar edilmesiyle oluşan *ança ança* “bunca, o kadar, o derece” anlamlarında yineleme olarak kullanılmıştır. Korkmaz (1959, s. 310), *ança*’nın üst üste tekrarlanması ile kuvvetlendirilmiş belirsiz miktar sıfatı yaptığını belirtmiştir. Can (2010, s. 85), “biraz biraz” anlamını verdiği *ança ança*’yı yinelemeler başlığı altında değerlendirmiştir. Wilkens (2021, s. 48), *neçe neçe* ile bağlantılı kullanılan yinelemeye “bazen öyle bazen böyle” anlamını vermiştir. Ağca (2017, s. 95), *ança ança*’ya “bir nice” anlamını vermiş ve bu tür yinelemelerde ilk sözcükle yakın ya da uzak anlama sahip yeni sözcük birimler ortaya çıktığını ifade etmiştir.

- (1) *ança yorıyu yanı enüklemiş bir tişi basıg körtiler²* “Biraz yürüyüp yeni yavrulmuş bir dişi kaplan gördüler.” (AY X. 609/16-17).
- (2) *ölürgüçi yılki ajuntaki ança ança tnl(ı)glar yılki ajunıntın ozup kişi ajunınta t[oga tegdiler ..]* (AY 14/21-15/1) “Öldürücü hayvanlar dünyasındaki bunca canlılar, hayvanlar âleminden kurtulup insan dünyasında doğdular.”
- (3) *neçe neçe yazokug ürtünser ança ança üklyür küçlüg küsünlög bolur* (BT III 650-652) “Günah ne kadar gizlenirse o kadar (o derece) çoğalır daha güçlü ve kudretli olur.”

² AY’tan alınan örnek cümlelerin yazımında bütünlük sağlanması amacıyla Ceval Kaya’nın *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin* eseri esas alınmıştır. Ancak örnek cümlelerin aktarımında Zemire Gulcalı’nın *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi (Metin-Çeviri- Açıklamalar-Dizin)* ve Özlem Ayazlı’nın *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını* adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

1’de *ança* sözcüğü “biraz” anlamında kullanılırken 2’de *ança ança* yinelemesi *tınl(ı)g* sözcüğünü “o kadar, nice, bunca” anlamlarıyla miktar bakımından belirtmektedir. *ança*’nın “biraz” anlamı yineleme biçiminde “nice nice, bunca, o kadar” anlamlarını karşılayarak sözcükselleşmiştir. Bu yineleme biçiminin birden çok metinde tanıklanması yaygın kullanım kazandığını göstermektedir.

munça munça

bu işaret zamiri ile eşitlik hâl ekinin kalıplaşmasıyla oluşan *munça* “böyle, bunca, birçok, bu kadar” miktar ve hâl anlamı taşıyan sıfat ve zarf olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1959, s. 307; Gabain, 2013, s. 140). Sözcüğün tekrar edilmesi ile *munça munça* yineleme formu ortaya çıkmıştır. Metinlerde çok sık rastlanmayan bu yineleme anlamı pekiştirmek için kullanılmıştır.

(1) *ol ödün <Mahasatvı> tigin munça sav sözlep ol aç bars üskinte suna yatdı*
“O vakit prens bu şekilde söz söyleyip aç kaplanın önünde uzanıp yattı.” (AY X. 616/9-10).

(2) *tek s(e)n munça munça tınl(ı)glarıg ölürtmişke ol seniñ isig öz alımçılarnıñ*
ugurınta anın seni [alg]alı ıdtular (AY 8/10-14) “Tek sen bu kadar canlıları öldürmüşken o senin canını alacaklarından dolayı seni almak için gönderdiler.”

anta anta

ol işaret zamirinin bulunma-çıkma hâl eki ile kalıplaşması ile oluşan *anta*, Röhrborn (1977, s.145-149) tarafından “o zaman, orada, ondan” biçiminde anlamlandırılmıştır. Arçın (2021, s. 202), *an+* zamirinin bulunma-çıkma hâl ekiyle çekime girmiş *anta*’nın, mekânsal anlamda “orada”; zamansal anlamda ise “o zaman, sonra” biçiminde kalıplaştığını belirtmiştir. Sözcüğün yinelenmesiyle oluşan *anta anta*’ya Wilkens (2021, s. 51) “orada burada” anlamını vermiştir.

(3) *anta yme yėti ajunlarıg teginip tamuta togmakı bolgay* “Orada da yedi hayat yaşayıp cehennemde yeniden doğacaktır.” (U II 30/36-38).

(4) *ol tınlıg kayuta tugsar anta anta ajunın öteçi Çatisimari bolgay* “O canlı varlık ne zaman doğarsa doğsun, her zaman önceki varlık şekillerini hatırlayan Jātismara olacaktır.” (BT VIII B 258-259).

(5) *ol kayu kayu ajun-lar-ta togsar anta anta yme linhuanıñ özenintin ök böğün keligin togmagı bolur* “O hangi hayatta yeniden doğarsa doğsun her zaman nilüfer çiçeğinin içinden sihirli bir şekilde yeniden doğacaktır.” (U II 44/30-33).

6'da *anta* "orada" anlamıyla cümlede daha önce bahsi geçen bir yeri temsil etmek için kullanılırken 7 ve 8 numaralı örneklerde yer alan *anta anta* yineleme formu "her zaman" anlamıyla sözcükselleşmiştir.

ançan ançan

ol işaret zamiri köküne eklenen eşitlik ve vasıta hâl eklerinden oluşan *ançan* "birkaç(?)" (Röhrborn, 1977, s. 134) sözcüğü tek başına kullanıldığı gibi tekrarlı biçimi ile de kullanılmıştır. Bu yineleme için Röhrborn (1977, s. 134), "yavaş yavaş, gitgide"; Özönder (1998, s.168), "derece derece, tedricen"; Wilkens (2021, s. 49), de "adım adım, arka arkaya, peş peşe, yavaş yavaş" anlamlarını vermiştir. Ölmez-Röhrborn (2015, s. 335), Çin. *jian* "gitgide" yerine *ança* "biraz, birazcık" sözcüğünün kullanıldığını ve birçok kez *ançan ançan* çiftinin aynı anlamı karşılamak için kullanıldığını belirtmişlerdir.

(1) *ançan savda kudi bolup ketdi* "Birkaç konuda alt olup (kaybedip) gitti." (HT VIII 1411-1412).

(2) *tuturkannıñ tarıgnıñ .. t[üş] yimişniñ kavlanıñ tatıgları küçleri .. ançan ançan y(e)me yokadur* "Pirincin, ekinin, meyve (ve) sebzenin tatları (ve) verimi yavaş yavaş yok olur." (AY VI. 558/5-8).

(3) *yana birök söz-leser siz-l(e)r bilip öçmek erür bir bölüklüg ançan ançan tanuk-layur tiptiser siz-l(e)r yürügi yme ok antag ermez* "Yine eğer 'Bilip sönme bir bölüklüdür, derece derece tanıklar' diye dersiniz (bunun) izahı da öyle değildir." (Üİ 111b8-10).

9 numaralı örnekte "birkaç" anlamında kullanılan *ançan* sözcüğünün yinelenmesiyle oluşan *ançan ançan* sözcükselleşerek 10. ve 11. örneklerde bir olayın ya da durumun "yavaş yavaş, kademe kademe" gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmıştır.

antag antag

ol işaret zamirinin yükleme hâl eki almış biçimi ve *teg* edatının kaynaşması ile oluşan *antag* < *anı teg* sözcüğü tek başına "şöyle, böyle, bunun gibi, bunca, o kadar" anlamlarına sahiptir. Erdal (2004, s. 201), *antag* sözcüğünün tekrarlı biçimi *antag antag*'ın "falan filan, şunun gibi" anlamlarında sözlü mesajların içeriğine atıfta bulunduğunu belirtmiştir. Wilkens (2021, s. 52), bu yinelemeye "bu ve şu; gerçekten" anlamlarını vermiştir.

- (4) *anın atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ñrim biziñ antag ulug küsüşümüz teginür*
“Onun için Yüce Tanrım bizim öyle büyük olan isteklerimiz olur.” (AY VI. 439/18-20).
- (5) *erklig kan anı açıp okudukda .. anta antag antag sav ünti* “(Yeraltı hükümdarı) Erlik Han onu açıp okuduğunda ondan şöyle şöyle (bir) husus ortaya çıktı.” (AY 14/10-12).
- (6) *ol t(e)ñriler başdınki .. yumğı yığılıp bir yerte kamağun barça birgerü .. sözleşürler inçe tēp.. antag antag ilig beg .. törüsüz törüg kultılar* “O tanrıların önderleri hepsi bir yerde toplanıp hepsi birlikte konuşurlar: Şöyle şöyle hükümdarlar yanlış yasalara uydular.” (AY VII. 553/7-11).
- (4) *anın bilge kişi köñülüg kögüzüg arıg turug tutmuş kergek kılmuş mün yazukka ökünç köñül öritmiş kergek kim antag antag asıgka tusuka tegmek bolur*
“Bu yüzden hâkim bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerektir. İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşabilir.” (Maitr 69. 37-42).

antag “öyle, onun gibi” sözcüğünün yinelenmesiyle oluşan *antag antag* hem “nice nice” anlamında miktar ifade etmek hem Erdal’ın (2004, s. 201) belirttiği gibi önce ya da sonra gelen bir ifadeye atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

muntag muntag

bu işaret zamiri ve *teg* benzetme edatının kalıplaşmasıyla oluşan *muntag* < *muni teg* sözcüğü tek başına kullanıldığında “böyle, bunun gibi” anlamında zarf ve sıfat işlevinde kullanılmıştır. Sözcüğün tekrar edilmesi ile oluşan *muntag muntag* “böyle böyle” yinelemesi, *antag antag* gibi önceden sözü geçen bir duruma ya da olaya atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

- (5) *muntag ayıtdukda ol kişi m(e)n erser üç erdinike tapınguluk ağır ayag kılğuluk ed tavar tileyür m(e)n* “Böyle söyledikten (sonra) o kişi ‘Ben üç mücevhere hizmet etmek ve saygı göstermek için mal-mülk istiyorum.’” (AY VI. 441/ 14-17).
- (6) *ol ödün katun bu savıg eşidip ulug busuşda kadguda turup açığı kelip közinte tolu yaşı birle t(e)rkin ilig begke barıp ay ilig beg m(e)n muntag muntag sav eşidtim bu ne sav ol azu biziñ eñ kiçigi m(a)has(a)tveg ıçgınmış ergey mü biz tep tedi* “O an kraliçe bu sözü işitip büyük kaygıya kapılıp, acıya boğularak,

gözlerinde dolu yaşı ile hemen hükümdara varıp: “Ey büyük hükümdar, ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsattva’yı kaybetmiş olmayalım?” dedi.” (AY X. 622/4-11).

3.2. Farklı Zamir Köklerinden Oluştan Yinelemeler

Farklı zamir köklerinden oluşan yakın anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla oluşan yinelemelerdir. Bu tür yinelemeler yapısal açıdan aynı özellikleri sergilemelerine karşın anlamsal açıdan farklı sözcüklerden oluşmuştur. Farklı zamir köklerinden oluşan yinelemeler anlamı pekiştirmek, ahenk sağlamak gibi işlevlerde kullanılmıştır. Bunun yanı bu yineleme formlarını oluşturan sözcükler asıl anlamlarının dışında yeni anlamlar kazanmıştır.

ança munça

ol ve *bu* işaret zamiri köklerinin +çA eşitlik hâl eki ile kalıplaşması sonucu oluşan *ança* ve *munça*’nın yan yana kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Korkmaz (1959, s. 308) *ança munça*’nın “bunca, bu kadar” anlamlarıyla miktar zarfı; “şöyle böyle” anlamlarıyla hâl zarfı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Wilkens (2021, s. 48), *ança munça*’ya “öyle veya böyle” ve “biraz” anlamlarını vermiştir.

(18) *etözlerine ança munça tusulur* “Kendilerine az çok (şöyle böyle) fayda sağlar.” (TT VI 262).

(19) *alku ödte sözler için kentü özüm / adınlarka kergek bolgay sakınç öze / ança munça yığıp koştum biratyā şiri / asıg bolup tınlıglarka burkan bolzunlar* “Her zaman söylenmek için ben Pratyaya Śri, başkalarına gerek olur düşüncesi ile bunları şöyle böyle toplayıp, bizzat nazmettim; canlılara faydalı olsun, onlar da burkan olsunlar.” (ETŞ 14B/29-32).

(20) *uluğ uluğ edgü(ke) (er)d(em)ke tegmiş erser yime küvenç (köñül) (turğur)mazlar .. ança munça (müni) yazuķı bar erser arıtı örtmez* “Pek büyük üstünlükler ... elde etmiş olsalar dahi (yine de) gurur (duymazlar). Bunca ... günahı olsa hiç kapatmaz, (gizlemez).” (Maitr 59.16-19).

ança “biraz” ve *munça* “bunca, bu kadar” miktar ifadesi taşıyan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla oluşan *ança munça* 18 ve 19’da “şöyle böyle, az çok” anlamlarında yaklaşıklık ifadesi taşımaktadır. Ş. Tekin (2019, s. 234) ise Maitr 59’da *ança munça* için “bunca” anlamını vermiştir.

anta munta

ol işaret zamiri ve *bu* işaret zamiri Köktürkçe Dönemi'nde bulunma-çıkma hâl eki³ ile kalıplaşarak zarf işlevinde kullanılmıştır. Bu sözcükler yan yana kullanılarak “orada burada, ileri geri, her tarafa” anlamlarında zarf işlevinde kullanılmıştır. Erdal (2004, s. 205-206), ifadenin işaret zamiri işlevini yitirerek “her türlü yerde” anlamında sözcükselleştiğini ifade etmiştir. Can (2010, s. 56), *anta monta*'yı “şurada, burada” aynı heceye sahip ikilemeler arasında değerlendirmiştir. Elmalı (2016, s. 341), *anta munta*'ya “oraya buraya, etrafa” anlamlarını verirken; Wilkens (2021, s. 51), “orada burada, her tarafa” anlamlarını vermiştir. Gulcalı (2015, s. 179) Altun Yaruk'ta *ınaru berü anda monta* “ileri beri orada burada” ifadesine karşılık Çince metinde *jiao héng* “darmadağın, çapraz kesişmiş” ibaresinin bulunduğunu belirtir.

(21) *alko tirtularlıg keyikler kuvragı anta munda taştılar kaçtılar anasındın azmış yivik teg artokrak tiliksiz boltılar (BT III 129-132)*”Bütün sapkınların yabani hayvan sürüsü oraya buraya (ileri geri) kaçtılar. Annesinden kaybolmuş (annesini kaybetmiş) bir ceylan gibi son derece cansız (isteksiz) oldular.”

(22) *anda munda tilep tapmamış-sığ bolup bodun begi pırsançı elig-ke tıdıg-sızın tilegü-ke ötüngeli bardı-lar* “Orada burada aramışlar ama bulamamışlar gibi davrandılar, sonra engelsiz bir soruşturma istemek için krallığın prensi Prasenajit'e gittiler.” (BT III 234-237).

(23) *ayazta yulduz körü yagızta yer ıdışkayu anta munta tileyü bulmamışsığ bolup terkin tavradı çetavan sanramgaru bardılar* “Berrak gökyüzünde yıldızları izleyerek ve yerdeki toprağı koklayarak orada burada bulmak istiyormuş gibi davranıp aceleyle Jetavana Manastırı'na vardılar.” (BT III 244-248).

(24) *kaçan bodis(a)t(a)vniş etözin buşı birmiş yir orunka tegdiler erser anta ötrü bodis(a)t(a)vniş yaş süñükleri ınaru berü anta munta saçılıp yatmışın körüp etözlerin birkerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inça k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yülke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamılıtlar* “Ne zaman (ki) Bodhisattva'nın vücudunu feda ettiği yere, geldilerse, orada Bodhisattva'nın yaş kemiklerinin

³ Azılı (2021: 89), datif, lokatif, ablatif gibi durum morfemlerinin eklendikleri isimlere yönlülük kazandırdığını belirtmiş ve lokatif ekinin noktasal bir konum değeri taşıyarak “içinde bulunma” belirttiğini ifade etmiştir.

oraya buraya saçıldığını görüp kendilerini birden yere atıp kendilerinden geçip, tıpkı büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurulup devrildiği gibi yere düştüler.” (AY X. 625/7-15).

(25) *kaçan anta tegip ilinçü meñi işin ertürdükte ötrü ol üç tigitler hua çeçek tüş yimiş evdigeli ataları ilig begke ötünüp ayıtıp kaltılar anta munta inaru berü yoriyu bir ulug kamışlig berk arıgka kirip ötrü anta tungalı olurtılar* “Oraya ulaşım eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar. Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular.” (AY X. 608/8-15).

(26) *başındaki birer evin saçı a[nta] monta saçılıp birin tartmış teg tüp[t]üz kaşı kapakı közünü turur* “Başındaki saçının (telinin) her bir tanesi etrafa saçılmış, dümdüz kaşı (ve göz) kapağı tek tek (yukarı) çekilmiş gibi görünür durur.” (DKAMP 3882-3884).

anta “orada, o zaman” ve *munta* “burada” sözcükleri tek başlarına belirli bir yeri ya da zamanı işaret ederken iki sözcüğün yan yana kullanılmasıyla oluşan yapı Erdal (2004), Wilkens (2021) gibi araştırmacıların ifade ettiği gibi “her taraf, her yer, sağa sola” anlamlarına sahiptir. Sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla yeni bir anlam ortaya çıkmış ve sözcükselleşmiştir. *anta munta* yinelemesinin çok sayıda eserde tanıklanması bu yapının yaygınlık kazandığını göstermektedir.

Sonuç

Asıl işlevleri şahısları ve varlıkları işaret yoluyla temsil etmek olan işaret zamirleri Köktürkçe Dönemi’nden itibaren hâl ekleriyle kalıplaşarak yeni sözcükler oluşturmuştur. Eski Uygurca Dönemi’nde işaret zamirlerinden oluşan aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle ya da yakın anlamlı iki sözcüğün bir arada kullanılmasıyla yinelemeler oluşmuştur. Bu yinelemelerin bazıları asıl anlamlarına yakın ya da uzak yeni anlamlar kazanmış ve sözcükselleşmiştir.

İşaret zamirleri belirli kişiler ya da nesnelere sınırlandırılmadığı için bu sözcüklerin hem kullanım sıklığı fazladır hem de farklı formlarda kullanılması yaygındır. Yukarıda incelenen örneklerde de görüldüğü gibi çeşitli eklerle bir arada kullanılmıştır.

İncelenen metinlerde aynı sözcüğün tekrar edilmesiyle oluşan *ança ança* “nice nice, o kadar”, *ançan ançan* “yavaş yavaş, git gide”, *antag antag* “o kadar, şöyle şöyle”, *munça munça* “bu kadar”, *muntag muntag* “böyle böyle” yineleme formları tespit edilmiştir.

Eski Uygurcada farklı zamir köklerinden oluşan sözcüklerin yan yana kullanılmasıyla *ança munça* “şöyle böyle; az çok”, *anta munta* “orada burada, her tarafta” yineleme formları meydana gelmiştir. Bu yinelemeleri oluşturan sözcükler birlikte farklı bir anlamı ifade ederek sözcükselleşmiştir.

Sonuç olarak işaret zamirlerinden oluşan sözcüklerin tekrarlı kullanılması sonucu ortaya çıkan yinelemeler, yabancı dilden yapılan çevirilere uygun karşılıkları bulmak, anlatılmak istenen ifadeyi pekiştirmek ve önceden söylenenlere atıf yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bu durum zamir türünden sözcüklerin farklı sözcüklere ve yapılara kaynaklık etme eğilimlerini ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

AY: Altun Yaruk

BT III: Berliner Turfantexte III

ETS: Eski Türk Şiiri

DKAMP: Daśakarmapathāvadānamālā

HT VIII: Hsüan Tsang Biyografisi VIII

Maitr: Maitrisimit Nom Bitig

TT VI: Türkische Turfantexte

VI Üİ: Üç İtigsizler

Kaynakça

Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine I. *Türk Dili*, 2(16), 189-191.

Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2, 97-104.

Ağca, F. (2015). Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine. (Ed. Bülent Gül) *Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı* içinde (ss. 17-30). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ağca, M. (2017). Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme. *Türkbilig*, 34, 89-104.

Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede Eksiltili Yapıdan Sözlükselleşme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (31)2, 14-29.

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arıcan, A. (2023). *Eski Uygurcada Zamirlerin Yapısal ve İşlevsel Bir İncelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Arçın, S. M. (2021). *Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Azılı, K. (2021). Dil-Düşünce Sistemlerinde Farklı Bir Kavramsal İlişki: Eski Türkçe Örneğinde Yönlülük İlkesi. *Dil Araştırmaları*, 29, 79-98.

Bang, W. – Gabain, A. von – Arat, R. R. (1929). *Türkische Turfantexte VI*. Berlin: ABAW.

Barutçu Özönder, F. S. (1998). *Abidarim Kunlig Koşavarti Şasirtakı Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsinden Üç İtigsizler, Giriş, Metin, Notlar, İndeks XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bozok, E. (2012). *Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Can, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Çağatay, S. (1978). Uygurcada Hendiadyoinler. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, 29-66.

Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.

Gabain, A. von (2013). Eski Türkçede Zamirler (Çev. Berrin Akçalı). *Belleten*, 61(1), 131-142.

Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güler, H. (2022). Eski Uygur Türkçesinde Morfem Opozisyonuyla Oluşturulmuş İkilemeler. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, 25(1), 73-84.

Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesinde Eşzamanlılık. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 205-226.

Hirik, E. (2018). Türkçede Tekrarlı Yapı Sınıfları. *Türkiyat Mecmuası*, 28(2), 37-65.

Hirik, E. – Çiğil, Abdullah (2021). "Seri Fiillerde Tür Değişimi ve Sözlükselleşme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(2), 688-715.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları.

Karaman, A. (2021). *Eski Türkçede İkilemeler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. – Röhrborn, K. (2015). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Keskin, B. (2021). Eski Uygurca İkilemelere Katkıları. *Türkiyat Mecmuası*, 31, 151-175.

Ölmez, M. (2017). "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine", *TDAY-Belleten*, 65(2), 243-311.

Özkan, B. (2010). Türkiye Türkçesinde 'İkili Tekrarlar'ın Sözlükbirimsel, Dizgesel ve Metinsel Görünümleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5(4), 564-582.

Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorIslamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 1 a-agrıg*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit-Burkancılığın Mehdisi Maytreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra. Berliner Turfantexte III*. Berlin: Akademie Verlag.

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*. Papatya Yayıncılık.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Yıldız, H. (2013). Eski Uygurca Dışastvustık'ta İkilemeler Üzerine Notlar. (Ed. Bülent Gül) *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (ss. 465-482). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Extended Abstract

Every language changes more or less in the course of time. This change depends on the needs of the language users. In order to better express themselves, people sometimes take advantage of the possibilities of language by deriving a new word and sometimes by giving new meanings to existing words. Repetitions are language elements used both to strengthen expression, to harmonize expression, and to introduce new meanings.

In Old Uyghur, repetitions occur in various forms, both structural and semantic. Repetitions have been studied many times. According to Ağca (2015: 17), the reasons for the many repetitions are as follows: One of them is that proverbs and alliterative expressions occupy a large place in Turkish oral culture tradition in short but effective speech. Thus, it can be said that redundancies belonging to different structures are created by stringing together words that begin or end with the same/similar sounds. Another reason is the lack of context markers in the early texts of Turkish written language to connect synonyms, close synonyms and antonyms. In this study, repetitions of demonstrative pronouns in Old Uyghur were investigated.

In the study, reduplications consisting of the demonstrative pronouns *ol* and *bu* are discussed under two main topics. One is about reduplications consisting of the same pronoun stems, and the other is about reduplications consisting of different pronoun stems. In the studied texts, *ança ança* “so much”, *ançan ançan* “gradually”, *anta anta* “every time”, *munça munça* “so much”, *muntag muntag* “in this way” were identified repetition forms formed by repeating the same word. In Old Uyghur, *ança munça* “so and so, more or less”, *anta munta* “here, everywhere” repetition forms were formed by using words consisting of different pronoun stems side by side.